

NEMANJA MIČIĆ¹

Novi Sad

DVE FAZE VITGENŠTAJNOVOG RAZMATRANJA JEZIKA

Sažetak: Iako postoji opšta saglasnost o nekompatibilnosti između dve faze Vitgenštajnovog mišljenja, postoje zajedničke tačke koje se mogu pronaći: filozofija jezika i njenih zakonitosti u ljudskom životu i promišljanju je nešto što prožima oba perioda, kao i fokusiranje na validan i neodgovarajući način korišćenja jezika – odnosno, postavljanje granica gde razumni govor ima svoj kraj, a gde otpočinje nonsens. Ovaj rad ima za cilj predstavljanje osnovnih koncepcija Vitgenštajnovog misli, ispitivanje toga koliko se, zapravo, radi o sugerisanom *novumu* u odnosu na tradiciju, kao i o upitanosti o valjanosti korišćenih metoda u cilju promovisanja jednog drugačijeg pristupa filozofiji i svakodnevnom.

Ključne reči: Vitgenštajn, *Tractatus*, *Filozofska istraživanja*, jezik, logički pozitivizam, jezičke igre

„TEORIJA“ ZNAČENJA KAO SLIKE (PERIOD *TRACTATUSA*)

Stvaranje jednog idealnog jezika, što odmah sugerise na to da je *Tractatus* svojevrсни prikriveni metafizički sistem, bila je reakcija na greške koje se dešavaju zbog toga što se isti znak može primeniti na različite entitete.² Navodno, na taj način nastaje najveći broj filozofskih problema, a rešenje se sastoji u upotrebi znakovnog jezika koji bi mogao da apstrahuje od takvog načina korišćenja reči – taj jezik bi se pokoravao logičkoj gramatici i sintaksi. Taj sistem simbola bi pratio donekle strukturu Fregeovog i Raselovog, iako ni on nije bio u potpunosti očišćen od pogreški. Pod snažnim uticajem Raselovih i Vajthedovih *Principia*, Vitgenštajnov idealni jezik je trebalo da odslikava kategorijalnu podeljenost strukturnih odlika sveta na objekte i

---

¹ E-mail adresa autora: nm.ulysses@gmail.com

² Up.: Ludvig Vitgenštajn, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987., str. 51.

činjenice.³ Ono što Vitgenštajn takođe preuzima od Rasela jeste tvrdnja da se stanja stvari ne mogu imenovati,⁴ dok se predmeti, tj. objekti mogu samo imenovati, ali se ne mogu tvrditi.⁵ Jasna distinkcija se mora povući i između odlika koje poseduje objektivni svet i jezika iskorišćenog u opisu tih odlika. Jedino što može biti istinito ili lažno i jedino što može posedovati smisao jeste propozicija. U navođenju razlike između *Sinn* (smisao) i *Bedeutung* (značenje), Vitgenštajn svakako u vidu ima Fregea. Posedovanje značenja, ali ne i smisla, karakteristika je imena – ime daje predmetu koji imenuje značenje. Ono je simbol za čiju se analizu ne može koristiti definicija: „Ime se ne može dalje raščlaniti nikakvom definicijom: ono je prvobitan znak”,⁶ što je takođe zapažanje blisko Raselu.

U čemu se, onda, sastoji inovativnost *Tractatusa* i šta je to što ga odvaja i čini jedinstvenim u odnosu na već postavljene teorije logičkog atomizma? Ključno za razumevanje *Tractatusa* je koncept teorije značenja kao *slike*.⁷ Ako jezik predstavlja stvarnost, ako rečenice imaju svojstva stanja stvari, moralo bi da postoji nešto zajedničko što povezuje rečenice i ta stanja stvari. Vitgenštajn je uvideo način da to opiše preko analogije sa (logičkim) slikama koje korespondiraju sa stanjem stvari. Smatrao je da mora postojati nekakva strukturalna sličnost – rečenica je sastavljena od sekvenci reči koje odgovaraju određenim stvarima, imenima, tako da raspored reči u rečenici odslikava ili reflektuje raspored stvari, tj. činjenično stanje. To mu je omogućilo da prividno premosti metafiziku, što otvara mogućnost za jednostavnim razmatranjem strukture stvarnosti iz strukture jezika, pošto je bio uveren da struktura stvarnosti determiniše strukturu jezika. Da jezik ne odslikava stvarnost na neki način, bilo bi nemoguće da rečenice imaju bilo kakvo značenje. Mi nismo u mogućnosti da govorimo o stvarnosti samo zato što koristimo reči koje imaju neko značenje, nego zato što te reči same imaju vezu između sebe, unutar rečenice, koja korespondira sa vezama koje stvari međusobno imaju unutar sveta. Time postaje jasno da se kod ranog Vitgenštajna pod jezikom ne misli na uobičajeni, svakodnevni govor, za koji je smatrao da prikriva, zatajuje logičku strukturu. Reč je o tome da, ako bismo uzeli rečenice svakodnevnog govora i analizirali ih, stigli bismo do temeljnih, elementarnih rečenica (logički atomizam), koje bi imale striktno slikovne srodnosti

3 Up.: *isto*.

4 „Stanja stvari mogu se opisati, ne *imenovati*”, *isto*, str. 43.

5 „Predmete mogu samo *imenovati*. Znakovi ih zastupaju. Mogu govoriti o njima, ne mogu *njih izgovoriti*. Stav može reći samo *kakva* je stvar, ne *šta* je ona”, *isto*, str 45.

6 *Isto*, str. 47.

7 *Slika* o kojoj je reč je *logička slika*.

sa strukturama rečenica i strukturama činjeničnog stanja. On preuzima od Fregea ideju da fundamentalna jedinica značenja nije reč, već ona poseduje značenje samo u kontekstu rečenice.⁸ Vitgenštajn govori o tome da je „stav slika stvarnosti” (4.01) i to dalje pojašnjava tako što kaže: „Na prvi pogled stav – recimo onakav kakav je štampan na papiru – ne izgleda kao slika stvarnosti o kojoj govori. Ali ni notno pismo ne izgleda kao slika muzike, ni naše glasovno-znakovno (slovno) pismo kao slika našeg glasovnog jezika. Pa ipak ovi znakovni jezici pokazuju se i u običnom smislu kao slike onoga što prikazuju”,⁹ zatim: „Gramofonska ploča, muzička misao, note, zvučni talasi, sve to stoji jedno prema drugom u unutrašnjem odnosu koji postoji između jezika i svijeta”.¹⁰ Ovim želi da ilustruje dvostrukost korelacije jezika i sveta, jer se tako uviđa da propozicije odslikavaju činjenice, dok su imena ta koja daju značenje, time što poseduju povezanost označavanja sa predmetima. Jezik je za ranog Vitgenštajna uporediv sa mapom, koja bi bila izomorfna sa stvarnošću: „Pojedine odlike koje mapa odslikava – gradovi, putevi, reke i planine – nalik su objektima koje imena u propoziciji imenuju. Takvi objekti stoje u međusobnim odnosima – oni se „uklapaju jedni u druge” u svetu a njihove uzajamne veze odslikava način na koji su imena uklopljena jedna u druge u propoziciji”.¹¹ Metaforični govor o jeziku kao gradu će se pojaviti i kod samog Vitgenštajna iz kasnije faze, u *Filozofskim istraživanjima*, ali sa bitno izmenjenom konotacijom.¹²

Ne može se slikom smatrati proizvoljna propozicija svakodnevnog govora, jer, kao što je već napomenuto, Vitgenštajn u svim ovim odeljcima u kojima se pominje jezik, na umu ima idealni jezik, a ne svakodnevni govor. Elementarne propozicije, koje opisuju atomske činjenice, jedino se mogu smatrati slikama, nasuprot propozicijama svakodnevnog govora. „Jedno ime stoji za jednu stvar, drugo za drugu stvar, i međusobno su povezana, tako cijelina – kao živa slika – predstavlja stanje stvari”.¹³ To znači da se ne može reći da se ime upotrebljeno u običnom govoru koristi kao označitelj predmeta, jer je to slučaj samo sa imenima koja se koriste u elementarnim propozicijama. Rešenje te problematike leži u upotrebi valjano konstruisane

8 Logički pozitivisti su smatrali da su pronašli način da reše problem u koji je zapala empiristička tradicija (u vezi sa pokušajem izvođenja redukcije na nivou reči), tako što su uzeli rečenicu, a ne reč, kao jedinicu iskaza.

9 *Isto*, str. 61.

10 *Isto*, str. 63.

11 Ejvrum Strol, *Analitička filozofija u dvadesetom veku*, Dereta, Beograd, 2005., str. 82. i 83.

12 Up.: L. Vitgenštajn, *Filozofska istraživanja*, Nolit, Beograd, 1980., §18, str. 45.

13 L. V., *Tractatus*, str. 67.

simboličke logike, koja će nivelisati propuste nastale u svakodnevnom govoru. Manjkavost običnog jezika se sastoji u tome što imena koja se u njemu koriste nemaju značenje (*Bedeutung*), već su samo skraćene deskripcije (poput vlastitog imena). Jedini ispravan način odslikavanja strukturalnih odlika sveta je posredstvom jezika utemeljenog u simboličkoj logici. Pored toga što imenuje predmete, on takođe reflektuje i njihova strukturalna odnošenja. Sve ovo navedeno je učinjeno u kontekstu rešavanja paradoksalnosti u koje filozofija često upada – Vitgenštajn želi da pokaže da je dosadašnja filozofska praksa bila zavedena neispravnim načinom bavljenja i pristupom pojedinim problemima.

Ipak, neosporno je da su „metafizički“ elementi i te kako prisutni u *Tractatusu* – ne mogu se prosto ignorisati, iako su čak i pripadnici *Bečkog kruga* svesno ili nesvesno želeli da ih ne primete. Štaviše: „Pripadnici kruga su takođe umanjivali ili čak nisu uspeli ni da zapaze da je u *Tractatusu* sadržana neka vrsta kantovskog transcendentnog argumenta koji opisuje uslove koje svaki smisleni iskaz mora da zadovolji”.¹⁴ Iz ove perspektive može delovati začuđujuće kako je bilo moguće potisnuti sve ono što Vitgenštajn piše od odeljka 6.4, pa do odeljka 7, odnosno, do samog kraja *Tractatusa*. Jasno je da je miopijski pogled predstavnika *Bečkog kruga* na te stranice proizvod žarke želje da se prevaziđe tradicionalni metafizički način mišljenja, jer je prvi deo dobro išao u prilog stvari za koju su oni radili. Da su problemi otklona od metafizike i nakon *Tractatusa* ostali od gorućeg značaja, govore nam ne samo Ejerove reminiscencije na periode Vitgenštajna i njegovog uticaja na *Bečki krug*, već i činjenica da je sam Vitgenštajn, ubrzo nakon objavljivanja *Tractatusa*, uvideo da dogmatski način mišljenja leži u samoj njegovoj osnovi. Međutim, u vreme *Tractatusa*, Vitgenštajn je (sada možemo reći: gotovo neizvesno) još uvek smatrao da je jedini jezik koji je striktno govoreći imao smisao, bio onaj koji navodi činjenice (opservacioni iskazi, *Protokollsätze*), ali za razliku od logičkih pozitivista, nije imao naklonost ka takvom jeziku.¹⁵ Naprotiv, smatrao je da su najvažnije stvari neizrecive – etika, estetika, religija su potpadale u domen neiskazivog: „Osjećamo da, čak

¹⁴ Ejvrum Strol, *Analitička filozofija u dvadesetom veku*, str. 84.

¹⁵ Razlog za to možemo tražiti u problematici „privatnog jezika“: Vitgenštajn se često navodi kao neko ko uvodi ovaj problem u filozofiju u XX veku. Njegova pozicija koja tvrdi nemogućnost postojanja privatnog jezika se generalno smatra pokušajem odgovora na one filozofe koji flertuju sa skepticizmom. Međutim, moguće je da je Vitgenštajnova kritika usmerena upravo na Karnapa (na prvi pogled njihovo pozicioniranje prema mogućnosti privatnog jezika je isto ili slično) i ideju da jedino „protokol-rečenice“ mogu da nam pruže neporecivu izvesnost i osnovu za kompleksnije iskaze. Upravo te rečenice bi za Vitgenštajna vodile u subjektivizam.

ako je dat odgovor na sva *moгуća* naučna pitanja, naši životni problemi još uopće nisu dodirnuti”.¹⁶ U „ozloglašenom” delu *Tractatusa*, etika se shvata kao transcendentalna, dok su opaske vezane za boga načinjene u odeljku 6.432: „*Kako* je svijet, potpuno je indiferentno za ono Više. Bog se ne objavljuje u svijetu”.¹⁷ Značaj mističnog i obim neizrecivog je posebno pretresen u odeljcima 6.44, 6.45, 6.522: „Nije mistično *kako* je svijet, nego *da* on jest. Promatranje svijeta sub specie aeterni je njegovo promatranje kao – ograničene – cjeline. ... Svakako ima nešto neizrecivo. Ono se *pokazuje*, ono je Mistično”.¹⁸ Sve to je potpuno drugačije od stavova prisutnih kod ostatka *Bečkog kruga* – odbacivanje bilo kakvih metafizičkih iskaza je među prvim zadacima koje su sebi postavili, jer se oni ne odnose na suštinu stvari, stvari po sebi, što znači da su neproverljivi, a time ništa i ne tvrde. Nemoguće ih je podvrgnuti istinitosti/neistinitosti, zato što takve tvrdnje ne mogu biti zahvaćene u domenu iskustvene proverljivosti. Čak i ukoliko bi veći deo onoga što npr. Karnap iznosi rani Vitgenštajn blagosiljao – poput prevodenja materijalnog modusa govora na formalni, čime bi se kreirala logička uniformnost i jedinstvo nauke – gotovo je izvesno da Karnap ne bi mogao da uzvрати istom merom, u slučaju krajnjih delova *Tractatusa*. Ono što kod Strola o tome možemo da čitamo između redova jeste da je ovo rano Vitgenštajnovno delo bilo u izvesnom smislu instrumentalizovano i iskorišćeno kao alat za postizanje određenih ciljeva od strane logičkih pozitivista. U ignorisanju njenih delova, izbegavanju „sinoptičkog tumačenja cele knjige”,¹⁹ obraćanju pažnje samo na uvide koji bi pomogli izgradnju čvršće i više pozornice sa koje bi logički pozitivizam izvodio svoje tačke – u svemu tome, ipak, ne može biti mesta za preveliku osudu. I to ne samo iz razloga što je Vitgenštajnov stil pisanja neuobičajen, već zbog jednostavne činjenice da se kod njega neminovno mogao prepoznati jak uticaj Fregea, Rasela, Vajtheda. Neosporno je da je i sama publikacija u početku bila prilično zbunjujuća da bi se izvelo njeno ispravno tumačenje u celosti.

Uprkos svemu tome, nema sumnje da je uticaj *Tractatusa* na logičke pozitiviste i neopozitiviste nemerljiv. Pomenuti Karnap je ranog Vitgenštajna mogao da čita iz perspektive očišćenog metafizičkog govora, bez obzira što se potraga za idealnim jezikom može sasvim suprotno recipirati. Ono što Vitgenštajn kaže za filozofske stavove, da: „... nisu lažni, nego besmisleni. Zato na pitanja ove vrste uopće ne možemo odgovoriti, nego možemo utvrditi

16 L. V., *Tractatus Logico-Philosophicus*, str. 187. i 189.

17 *Isto*, str. 187.

18 *Isto*, str. 187. i 189.

19 Ejvrum Strol, *Analitička filozofija u dvadesetom veku*, str. 86.

samo njihovu besmislenost. Većina pitanja i stavova filozofa počiva na tome što mi ne razumijemo logiku našeg jezika. (Ona su poput pitanja da li je dobro više ili manje identično nego lijepo.) I zato nije čudnovato što najdublji filozofski problemi zapravo nisu *nikakvi problemi*”,²⁰ u potpunosti odgovara Karnapovom razumevanju tipologije filozofskih rečenica – tvrdnje predstavnika npr. idealizma i realizma se odbacuju kao besmislene – ne poriče se valjanost tih teza, već je čitavo pitanje nepodobno. A ako postavljene hipoteze nisu u mogućnosti da nam pruže predviđanja u vezi sa budućim iskustvima, ako su one očišćene od empirijskog sadržaja, onda su one „pseudo-teze“. Kvajnova naturalistička epistemologija će takođe pokušati da pođe neme tafizičkim putem, ali sa bitno drugačijim usmerenjem u odnosu na ranog Vitgenštajna.²¹ Štaviše, Kvajn želi kormilo da usmeri ka *nefilozofskom putu*, pošto je njegova naturalistička epistemologija (slično Djuiju) projekat koji podrazumeva empirijsko, naučno istraživanje toga kako mi kao vrsta koristimo svoje simboličke sisteme u cilju izgradnje naučnih teorija i objašnjenja. Na taj način bi filozofija navodno prestala da juriša na tron, izbrisala bi se njena pretenzija na povlašćeni položaj i koristila bi se isključivo kao sredstvo za medijaciju između različitih disciplina, koje grade te teorijske modele i objašnjenja. Kvajn insistira na tome da je filozofija kao fundamentalna analiza lingvističkih značenja koja prethode naučnom istraživanju nemoguća. Razdvojena od nauke i tradicionalno shvaćena filozofija za Kvajna, kao i za njegove prethodnike i nastavljače, postaje opsoletna.

U svakom slučaju, značaj *Tractatusa* za logičke pozitiviste je očito bio mnogo veći od jednostavne potvrde Fregeovih i Raselovih uvida – prosto zato što se ti uvidi i ne potvrđuju u *Tractatusu*, s obzirom da je cilj koji je u tom delu Vitgenštajn sebi postavio bio da reši problem ostavljene mogućnosti besmislenog govora, kojeg Rasel nije mogao da se oslobodi. Značaj se sastoji i u ideji da tzv. analitičke rečenice ne govore ništa, jer su jednostavno tautologije (tu spada i matematika) i stavu da se o istinitosti ili lažnosti neke propozicije može govoriti samo ako znamo uslove pod kojima se određuje smislenost neke propozicije, što predstavlja začetak principa verifikacije, koji je za logičke pozitiviste bio od izuzetnog značaja.

---

20 *Isto*, str. 61.

21 Kvajnu je svakako daleko bliži pozni Vitgenštajn, iako je Kvajn figura za koju bi se moglo reći da u većoj meri uvažava obe Vitgenštajnovе faze.

PRELAZNI PERIOD I FAZA *FILZOFSKIH ISTRAŽIVANJA*
(POZNI VITGENŠTAJN I „TEORIJA“ ZNAČENJA KAO
UPOTREBE)

Zaokret koji se desio u Vitgenštajnovom mišljenju, u odnosu na period *Tractatusa*, bio je umnogome diktiran uvidima da je proklamovano bekstvo od dogmatističkog pristupa filozofiji, kao jedan od glavnih ciljeva njegovog prvog dela, upečatljiva odlika istog. Ispostavilo se da je čitava struktura *Traktata* takve prirode da upravo korespondira sa pretpostavkom od koje pokušava da se ogradi – koncepcije „sistemskog“ mišljenja koja očekuje odgovore na postavljena pitanja, što je upravo odlika tog dela: logičkom analizom otkrivanje elementarnih propozicija, čija je forma još uvek nepoznata. Prepoznavši dogmatizam u svojoj ranoj filozofiji, Vitgenštajn odlučuje da napravi potpunu distancu od carstva logike i da pažnju posveti običnom jeziku. Kasnije će se ispostaviti da je prelazni period predstavljao pripremu za ono što će uslediti u *Filozofskim istraživanjima*, jer se većina tada još nerazrađenih koncepcija ovog razdoblja može prepoznati u njegovoj finalnoj fazi.²²

Vitgenštajn pompezno najavljuje formulisanje „novog filozofskog metoda“, ali taj metod nije nigde eksplicitno opisan u *Filozofskim istraživanjima*, već njegovu uverenost u grandioznost tog poduhvata iščitavamo posredstvom Murovih zabeleški tokom trogodišnjeg kursa koji je Vitgenštajn držao po dolasku u Kembridž, u periodu od 1930. do 1933. „Vitgenštajn je rekao da je ono čime se on bavi „novi predmet“ a ne samo jedan stupanj u „kontinuiranom razvoju filozofske misli““.²³ Tu on sebe upoređuje sa Galilejom, a ono što se događa u tom novom pristupu filozofiji, sa nastankom hemije iz alhemije. Njegova ushićenost ide do tačke da se tvrdi kako je tek sada došao trenutak za mogućnost konačnog nastanka „veštih“ filozofa (iako je „velikih“ bilo i ranije).

Šta, dakle, podrazumeva taj „novi metod“? Ono što o tome možemo zaključiti iz *Filozofskih istraživanja* jeste već pomenuti raskid sa dogmatizmom prepoznatim i u *Tractatusu*. Filozofski tekstovi će morati da poprime fundamentalno drugačiji oblik (preteču toga imamo i u prelaznom periodu). Naime, više se ne može očekivati bilo kakva „konačnost“, bilo kakvi „rezul-

22 O tome koliko se radi o „razradivanju“ i napredovanju Vitgenštajnovih uvida u *Filozofskim istraživanjima*, u odnosu na *Plavu* i *Smeđu knjigu*, svakako postoje sporenja. Tako, na primer, Ejer smatra da problematika „znanja bola“ iz *Filozofskih istraživanja* predstavlja regresiju u poređenju sa *Plavom knjigom*. (Uporediti navedeno u: Ejer, A., *Ludvig Vitgenštajn*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2010., str. 138.)

23 Ejvrum Strol, *Analitička filozofija u dvadesetom veku*, str. 164.

tati” i zaokruženost jedne celine putem eksplicitne argumentacije. U predgovoru, on piše: „Nakon više neuspelih pokušaja spajanja mojih uvida u celinu, shvatio sam da u tome nikada ne bi trebalo da uspem. Najviše što bih mogao da napišem bila bi filozofska zapažanja; moji uvidi bi ubrzo oslabili, ako bih pokušao da ih prisilim u bilo kom drugom smeru, protiv njihovog prirodnog toka. ... Filozofska zapažanja u ovoj knjizi su onakva kakve sam ih zatekao, skup topografskih skica koje su sačinjene tokom dugih i zapletenih proputovanja”.²⁴ Strol takav Vitgenštajnov stil tretira kao „kaleidoskopski proces” koji „nikada ne stiže do završetka”, praveći paralelu sa Platonovim dijalozima, u smislu impliciranja da postavljena pitanja nikada nisu adresirana samo na jednu destinaciju – nekada se radi o pitanjima koja deluju kao da su postavljena čitaocima, nepoznatim slušaocima, ili pak nikome određeno. Problemima i pitanjima je često pristupano sa različitim perspektiva, kao da se sugerise nepostojanje i nemogućnost konačnog razrešenja. Tradicionalna filozofija tobože mora raskrstiti sa teoretisanjima i objašnjenjima, jer ona, kao konceptualna delatnost, boluje od pogrešnog poimanja prirode sveta: „Ne smemo nastavljati bilo kakvu teoriju. Ne sme postojati bilo šta hipotetičko u našim uvidima. Moramo napraviti otklon od bilo kakvog *objašnjenja*, na tom mestu mora stajati samo opisivanje”.²⁵

Kako je, zapravo, usledilo odvajanje od „teorije značenja kao slike“? Udaljavanje od prve faze je otišlo u smeru upotrebe metafore kao ispravne koncepcije smisla. Reči bi trebalo da zamišljamo kao instrumente, a način da razumemo jezik, da shvatimo na pravi način kako on funkcioniše, jeste da posmatramo kako se reči *koriste*. U većini slučajeva, značenje reči je u njenoj jezičkoj upotrebi. Kao što je u *Tractatusu* naslućena nekakva metafizička koncepcija sveta, izvedena iz jezika; menjanjem, otklonom od teorije značenja kao slike, metafora jezičke upotrebe izokreće tu metafiziku unatraske. Sada, umesto ubedenja da struktura stvarnosti determiniše strukturu jezika, situacija je postavljena tako da struktura jezika determiniše ono što mislimo o stvarnosti, način na koji je poimamo. Ne možemo posmatrati svet, ne možemo o njemu govoriti, ne možemo imati bilo kakvu koncepciju sveta nezavisnu od jezičke aparature koju koristimo u tu svrhu.

Vitgenštajn u *Filozofskim istraživanjima* insistira na tome da se jezik neograničeno proteže i da ne postoji jedna stvar koja povezuje sve jezičke upotrebe; da ne postoji nekakva podzemna korenska struktura koja se prepoznaje u jeziku. Za posebne reči je nepotrebno da postoji jezgro koje bi

24 Ludwig Wittgenstein, *Philosophical investigations*, Basil Blackwell Ltd, 1958., 3rd ed., translated by G. E. M. Anscombe, p. VII [srpski prevod u tekstu N. M.]

25 Isto, str. 47., § 109.

graničilo odredbu te reči. Reči poseduju *familijarnu sličnost* (*Familienähnlichkeit*) njihove upotrebe. Primera radi, Vitgenštajn govori o igrama i pita se šta bi bilo to što sve igre imaju zajedničko – odgovor bi bio da ne treba da *mislimo* o tome šta one imaju zajedničko, već da *gledamo* možemo li nešto da pronađemo.²⁶ Ako uzmemo u obzir igre poput šaha, atletike, igre sa loptom na terenu itd., ono što se zapaža jeste da ne postoji jedinstveni izvor, suština, koju sve igre poseduju kao zajedničku. Snaga reči dolazi ne iz nekakve svesažimajuće biti, već iz činjenice da postoji mnoštvo prelaznih veza, sličnosti, što se može uporediti sa time kako različiti članovi porodice liče jedni na druge. I ovde bi trebalo imati na umu da je Vitgenštajnov primarni cilj razračunavanje sa jakom filozofskom tradicijom, koja je, po njegovom sudu, zaslužna za izvrtanje činjeničnih stanja – ta iskrivljenja, navodno, nisu karakteristična za svakodnevicu.

Dobar primer za to je Avgustinovo shvatanje vremena. U odeljku 89, *Filozofskih istraživanja*, Vitgenštajn piše: „Avgustin kaže: „Dakle, šta je vreme? Ako me niko ne pita – znam, ako na nečije pitanje hoću to da objasnim – ne znam“. – To ne bi moglo da se kaže za neko pitanje prirodne nauke (recimo za pitanje o specifičnoj težini vodonika). To što se zna kad nas niko ne pita a ne zna se više kad to treba objasniti, jeste nešto čega se treba *opomenuti*”.²⁷ Time nam se poručuje ništa više do toga da je potrebno *samo* da se prisetimo svakodnevnog načina upotrebe reči vreme. Dakle, nedvosmisleno je da Vitgenštajn ovde na nišanu drži u najvećoj meri filozofe, što znači da ciljana grupacija nije „čovečanstvo koje živi u svakodnevnom“, jer tu do iskrivljenja ne dolazi, već su na meti samo oni koji tu svakodnevicu „bezrazložno“ iskrivljuju. Ipak, da li bi se ovo već moglo okarakterisati kao tačka kulminacije, u kojoj uveliko popuštaju šavovi Vitgenštajnovog nes(p)retnog teorijskog tkanja? Imamo li ikakvo pravo da otpočnemo nizom „besmislenih“ pitanja, poput: Šta i gde je to svakodnevno? Šta i gde je to čovečanstvo? Kakav je to skup? Kakva je to homogena celina? Gde se ona može pronaći i gde i kada tačno da pogledamo da bismo videli fragmente pojavljivanja „autentičnog“ jezika? Ukoliko se ispostavi da smo gotovo svi, u većoj ili manjoj meri, svakodnevno upleteni u „iskrivljeni“ govor, hoće li filozofi smeti da ostanu na svom igralištu? Da li se ta maligna upotreba jezika tada može smatrati „fundamentalnom“, a da ona nije puki nusprodukt filozofske tradicije? I koja je to „tradicija“, kakav je to konstrukt? Zbog čega se filozofija *in toto* smatra toliko teskobnom aktivnošću, da imamo želju da je se što pre oslobo-

26 „Nemoj da misliš, nego gledaj!“, videti: Ludvig Vitgenštajn, *Filozofska istraživanja*, str. 66., §65

27 *Isto*, str. 42.

dimo? Itd. Ali, idimo postepeno: na koji način naš svakodnevni govor, običan jezik, ima centralno mesto u tom „novom metodu“? U delu *O izvesnosti*, stoji sledeće: „Odem lekaru, pokažem mu svoju ruku i kažem „Ovo je ruka, a ne...; povredio sam je, etc., etc.” Da li mu dajem samo suvišnu informaciju? Zar se na primer, ne bi moglo reći: pod pretpostavnom da su reči „To je ruka” informacija – kako si mogao računati na to da će on razumeti tu informaciju? I zbilja, ako podleže sumnji ‘da je to ruka’, zašto ne podleže sumnji i da sam ja čovek, koji lekara obaveštava o tome? – S druge pak strane, mogu se zamisliti slučajevi, iako vrlo retki, u kojima takvo objašnjenje nije suvišno, ili je samo suvišno, ali nije apsurdno”.²⁸ Iz ovoga bi trebalo da nam bude jasnije šta se to podrazumeva pod *opisom*. U to spada ono što Vitgenštajn naziva „slučajem” – skup aktivnosti, događaja, objekata koji zajedno saobrazuju „kontekst običnog života”. Niz slučajeva, njenih mogućnosti, demonstrira raznovrsnost i kompleksnost ljudske delatnosti, stoga je nemoguće očekivati njeno razumevanje samo na osnovu jednog predominantnog modela.

Među poznatijim sintagmama Vitgenštajnovе kasnije faze su *jezičke igre*, koje predstavljaju centralni deo tog novog metodskog pristupa. Taj pojam nije novina *Istraživanja*, jer se sa njima susrećemo u pominjanom prelaznom periodu, u tzv. *Smeđoj knjizi*.²⁹ Koncept jezičkih igara se sastoji u opisu određenih fragmenata neke uobičajene, svakodnevne ljudske aktivnosti, koje nisu ograničene na pojedinačne događaje, već zahvataju čitavo društvo i njene institucije. Na nama je, prema tome, da *opišemo* ove postupke, jer to predstavlja jedini ispravan način da zadobijemo ispravnu sliku stvarnosti. Uvid u mnogostrukost jezičkih upotreba bi trebalo da predstavlja dovoljan razlog da preinačimo naša dosadašnja zapažanja o jeziku: „Pomisli na alat u kutiji za alat: tu su čekić, klešta, testera, šrafčiger, lenjir, posuda za lepak, lepak, ekseri i šrafovi. – Funkcije reči su jednako raznovrsne kao i ovi predmeti. (I u oba slučaja postoje sličnosti).³⁰ Vitgenštajn je uveren da posmatranjem jezičkih igara možemo dospeti i do shvatanja pojmovа kao što su znanje, opravdanje, verovanje, sumnja, itd. Poznat je Murov slučaj u kojem on, na osnovu primera u kom pokazuje da zna da je njegova ruka – ruka, želi da izvede dokaz o postojanju spoljašnjeg sveta. Ti Murovi primeri se ne smatraju netačnim, oni su, jednostavno, *bemisljeni*, jer on tada objavljuje nešto što je očigledno. To Vitgenštajn kritikuje, pošto nam se ne saopštava ništa što već nije poznato, odnosno, ne saopštava nam se ništa što bi pokazalo funkcionisanje jedne

28 Ludvig Vitgenštajn, *O izvesnosti*, Bratstvo – Jedinstvo, Novi Sad, 1988., str. 74. i 75.

29 Koja nije napisana kao posebno delo, već se sastoji od diktiranih zabeleški studentima, sa njegovih predavanja.

30 Ludwig Wittgenstein, *Philosophical investigations*, str. 6. [srpski prevod u tekstu N. M.]

svakodnevnne jezičke igre, u kojoj se praksa sastoji u tome da mi postavljamo pitanje na koje ne znamo odgovor, da bismo dobili informaciju koja nam nije bila dostupna. To je pominjano iskrivljivanje čovekove životne prakse.

Platon i Dekart predstavljaju glavne krivce u istoriji filozofije, čiji je uticaj bio toliko snažan, da Vitgenštajn u njima prepoznaje sadržane gotovo sve velike teme tradicije. To svakako nije nikakva novina koju on donosi, ali je, bez obzira na to, veći deo *Istraživanja* (kao i *O izvesnosti*), upućen upravo na problematiku i uvide nastale iz tih pozicija. Sažeto rečeno, Platonova teorija ideja se pokazuje kao racionalizam, u kojem je um središte sa dodeljenim zadatkom otkrivanja stvarnosti, jer se taj posao ne može poveriti čulima. Tu se problematičnom smatra upravo koncepcija prema kojoj smo mi, da bismo shvatili značenje neke reči, u obavezi prvobitno da shvatimo apstraktni entitet određenog pojma. Na taj način previđamo svrhu i kontekst u kom je reč *upotrebljena*. Reči nemaju svugde isto značenje, kao što ni jezičke igre nemaju jedno jedinstveno izvorište. Platonsku potragu za suštinama bi trebalo zameniti shvatanjem pojmova i njihovih odnosa, na način sličan analogiji sa korelacijom sličnosti unutar jedne porodice. Značenje reči je kao navedena familijarna sličnost – postoji više značenja reči, kao što postoji više članova porodice koji dele određene karakteristike. Međutim, to pravilo ne važi za svaku reč nekog jezika, jer nema sumnje da postoje reči koje imaju samo jedno značenje. Vitgenštajn je smatrao da je ključno za filozofe da shvate da mnoge reči koje nam zadaju probleme (npr. u etici i esteticima, reči poput „dobro” i „lepo”, prema kojima je izrazito gajio sumnju) i ne omogućuju nam da rešimo njihovu aporetiku time što tražimo „lepo po sebi”, ili „dobro po sebi”, treba da posmatramo tako da uvidimo preklapajuće sličnosti njihove jezičke upotrebe. Jezičke igre diktiraju upotrebu jezika; različiti diskursi će na različit način upotrebljavati iste reči, ali u drugačijim kontekstima. To je razlog zašto ne bi trebalo da se pitamo o specifičnom značenju termina, već da se zapitamo kako se ti termini koriste u određenom diskursu. Međutim, ne postaje li upravo time moguće i to da je opravdano i nesumnjivo problematično korišćenje jezika, na način na koji ga koriste filozofi? Ako se već konstatuje postojanje jezičkih igara, ne bi li bilo jednako validno priznati tu jezičku igru kao ravnopravnu i legitimnu? Drugim rečima, zašto bi jezička igra u kojoj se nalaze filozofi bila manje smisljena od bilo koje druge? Čak i kada uvažimo pragmatizam sa kojim Vitgenštajn koketira, nije baš najjasnije kako ili, bolje rečeno, zašto bi se filozofska aktivnost razlikovala od bilo koje druge. Ako je cilj toga odricanje nekakvog povlašćenog položaja filozofiji, ponovo se bolno promašuje: i to ne zato što se *opredeljujemo* da ga ona nužno poseduje (ili

ne poseduje), već zato što se na to polje ulazi samo da bi se pokazalo da je ono zaraslo i da bi se njenim nastanjenicima pružio ništa drugo do rđav alat.

„Ne pitaj za značenje, već za upotrebu” je još jedna Vitgenštajnova kritika kasnijeg mišljenja. Govorni jezik bi trebalo da posmatramo kao analogiju igranja igre u kojoj nije sve predodređeno pravilima, ali smo bez obzira na to upleteni u pravilima vođene forme aktivnosti. On želi da izbegne ideju da postoji nekakva transcendentna opravdanost ili temelj jezičkih igara: jezičke igre moraju same o sebi da se staraju. Mi igramo jezičku igru etičkog ili estetičkog diskursa, jezičku igru koja uključuje kauzalitet, prostor-vreme odnose. Odatle i insistiranje na tome da su te sekvence ljudskih aktivnosti vezane za upotrebu reči sa ostatkom naših života na pravilan, dosledan način, ali ni u kom smislu predeterminisan oblik ili uzor. Iz toga sledi da je *pravi* zadatak filozofije u opisivanju, ne u potkrepljivanju činjenicama, ili stvaranju temelja, već u deskripciji toga kako se jezičke igre igraju.

Vitgenštajn je svakako smatrao da ne postoji nekakva perspektiva koja bi bila vanjezička, u smislu da bismo mogli da se izmaknemo i procenimo jezičku igru iz nekakvog nelingvističkog tornja. Nema nečega što bi podsećalo na Arhimedesovu tačku, od koje bismo bili u mogućnosti da se udaljimo i operišemo unutar jezičke igre, na način da damo bilo kakav sud o napretku ili neuspehu jezika u reprezentovanju stvarnosti. To bi bilo nezamislivo, jer mi uvek operišemo unutar jezičke igre i unutar nekog jezika; ne postoji mogućnost stizanja do sveta vanjezičkim sredstvima. Time se naglašava jedna od nosećih odlika XX-ovekovne filozofije, da više ne možemo uzimati jezik kao nešto usputno (lingvistički obrt). Jezik je postao neizmerno problematičan (da li *tek tada?*), tako da mu je bilo dodeljeno centralno mesto u filozofiji, za čije se takvo pozicioniranje neretko zasluge pripisuju i samom Vitgenštajnu. Opšta pretpostavka je da ne postoji nešto što bi se ikako moglo nazvati mišljenjem ili iskustvom, na način na koji ga čovek poseduje, a da nije u jeziku – tako jezik biva posebno apostrofirana da prodi u sve pore društvenosti.

Uzimajući u obzir mogućnost da Dekartova filozofija implicira skepticizam, Vitgenštajn postaje gotovo opsednut pobijanjem teze o validnoj upotrebi jednog privatnog jezika. Jezička pravila ne isključuju sve mogućnosti, jezik nije svugde ograničen pravilima. Zapravo, na svakom koraku postoji mnoštvo pukotina koje ne potpadaju pod pravila i omogućuju prodor u bilo kom sistemu normi. Ti propisi nikada nisu konačni i uvek su podložni izmenama. Druga stvar koju Vitgenštajn želi da naznači jeste da su postavljene norme uvek podložne različitim tumačenjima,³¹ tako da može delovati da je rizik od neke vrste skepticizma permanentno prisutan. Ako se sve može

---

31 Pravne nauke, na primer.

uglaviti u jedan sistem pravila, nekakvom lucidnom interpretacijom koja će ispeglati neravnine tako da nam ne preostaje nikakva antitetičnost, onda pravilo postaje potpuno irelevantno. Njegovo rešenje toga se sastoji u konstatovanju da je pokoravanje pravilima društvena praksa, nešto što učimo kao socijalna bića. Društvo jednostavno poseduje mehanizme koji teraju ljude na konformizam. Vitgenštajn to sada primenjuje na problem privatnog jezika: teškoća privatnog jezika se sastoji u pitanju da li je moguće posedovati jezik u kom bi se imenovali isključivo sopstveni opažaji, na način da to niko drugi ne bi mogao da razume, odnosno, da to nikome više ne bi bilo dostupno. Razlog insistiranja na tome ponovo leži u više puta pomenutoj problematičnosti istorije filozofije – kartezijska stanovišta koja su smatrala da je takav način upotrebe jezika bazičan, tj. da mi do spoljašnjeg sveta stizemo počinjući od unutrašnjih opažaja. Za Vitgenštajna, pre svega, to nije način na koji reči iz naših unutrašnjih iskustava deluju, one ne imenuju privatne predmetnosti, već se koriste kao spona sa društvenim merilima, ponašanjima, okolnostima. To pokazuje da mi zapravo ne govorimo privatnim jezikom kada se koristimo rečima koje opisuju naše unutrašnje opažaje. Druga napomena jeste da mi i *ne možemo* da govorimo privatnim jezikom, odnosno, da ne možemo da navedemo ostenzivnu definiciju kojom će se pokazati nekakav privatni doživljaj i imenovati ga. Ukoliko se ne obraćamo nekom većem društvenom skupu, neće biti razlike između našeg mišljenja da ispravno koristimo reči i ispravnog korišćenja reči. To što reči zapravo znače zavisi od društvenog sadržaja unutar kog se koriste. Jezik je forma života koja se ne može izrezati, odvojiti kao nezavisno telo od konteksta u kojem se upotrebljava i zatim analizirati po sebi.

O neospornom značaju Vitgenštajnovog zaveštanja svedoče i voluminozne studije različitih filozofskih i nefilozofskih usmerenja, koje su se munjevito pojavljivale, a i dalje služe kao nepresušna inspiracija za nova tumačenja i uvide. Već je veoma dobro dokumentovano svojatanje Vitgenštajna od strane analitičke filozofije, koja svoju pravu ekspanziju doživljava u XX veku, između ostalog i na krilima *Tractatusa*. Pored toga, postojali su i različiti pokušaji inkorporiranja i upoređivanja projekata, te utvrđivanja zajedničkih tačaka između, na prvi pogled nespojivih koncepcija, npr. hermeneutike bitka i analitičke kritike smisla, putem pragmatizma.³² Nadalje, vredni pomenuti i Liotarovu dijagnozu postmodernog stanja, u čijem dijagnostifikovanju značajan udeo zauzima pojam jezičkih igara.³³ Postmoderna više

32 Videti: Karl-Otto Apel, *Transformacija filozofije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1980.

33 O tome videti u: Jean-Francois Lyotard, *Postmoderno stanje: Izveštaj o znanju*, Ibis grafika, Zagreb, 2005.

ne traži nikakvu istinu, već slično onome za šta se pozni Vitgenštajn svesrdno zalagao – svedočanstvo o događaju, bez primesa pretenzije na apsolutnost svoje istinitosti i bez ikakvih stremljenja ka pojmovnoj reprezentaciji.

Međutim, ako jezičke igre prožimaju i natkrivaju isečke čovekove svakodnevne aktivnosti, uključujući i postupke tvrđenja, sumnjanja, verovanja, sleđenja pravila, itd. – u čemu bi bio istinski problem sa filozofijom i svim njenim dosadašnjim metodama? Ne koristi li se sama reč *filozofija* pogrešno? Drugim rečima, u kojim jezičkim igrama se ona *pravilno* koristi? Ako tako postavimo stvari, ne sugerise li onda to pitanje da je po sredi ponovo toliko puta viđena svojevrsna hijerarhizacija, koja se tobože čini neprimerenom u svetlu novih uvida, koji podrazumevaju jednakost jezičkih igara? Stoji li tada u potpunosti kritika prethodnih pristupa u rešavanju problema? Krajnje je upitno i to da se konstatovanjem (*uvodnjem*) pojma „jezičke igre” i objašnjavanjem kako one funkcionišu pravi kvantitativno-kvalitativni skok i da se time izlazi iz impliciranog taloga „tradicionalne filozofije” (neka nas neko *opomene* šta bi ta sintagma sve uključivala i, na kraju, *značila*) i njenih metoda pojašnjavanja i projektovanja konceptualnih slika sveta. Da li se s pravom možemo pitati ne stoji li to rame uz rame sa filozofskim sistemima čiji se svršetak obećava i proglašava nekakvom tiranijom, koja naknadno uklapa svakodnevno sa svojim uvidima? Vitgenštajnovu svakodnevno svakako nije svakodnevno, šta god pod tim terminom podrazumevali. Uostalom: kako bi pisao *Vitgenštajn III*?

LITERATURA

- Apel, Karl-Otto, *Transformacija filozofije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1980.
 Ejer, Alfred, *Ludvig Vitgenštajn*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2010.
 Karnap, Rudolf, *Filozofija i logička sintaksa*, Jasen, Nikšić, 1999.
 Kvajn, V. v. O., *Ontološka relativnost i drugi filozofski ogledi*, IKZS, Novi Sad, 2007.
 Lyotard, Jean-Francois, *Postmoderno stanje: Izveštaj o znanju*, Ibis grafika, Zagreb, 2005.
 Strol, Ejvrum, *Analitička filozofija u dvadesetom veku*, Dereta, Beograd, 2005.
The Collected Works of Ludwig Wittgenstein, Blackwell Publishers, 1998.
 Vitgenštajn, Ludvig, *Filozofska istraživanja*, Nolit, Beograd, 1980.
 Vitgenštajn, Ludvig, *O izvesnosti*, Bratstvo – Jedinstvo, Novi Sad, 1988.
 Vitgenštajn, Ludvig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987.
 Wittgenstein, Ludwig, *Philosophical investigations*, Basil Blackwell Ltd, Oxford, 1958., 3rd ed.

NEMANJA MIČIĆ

Novi Sad

TWO PHASES OF WITTGENSTEIN'S CONCERN ABOUT LANGUAGE

Abstract: Although there is a general concurrence about the incompatibility between the two phases of Wittgenstein's thought, there can still be found common ground. The philosophy of language and its regularity in human life and thought is something which pervades in both periods, as well as focusing on valid and invalid ways of using the language – that is to say – setting the boundaries of sense and nonsense. This paper aims at representing some of the basic ideas of Wittgenstein's thought and investigating how much of a *novum* is there, regarding the philosophical tradition. Also, there is a question about the validity of used methods for the purposes of promoting a somewhat different approach to philosophy and the everyday life.

Keywords: Wittgenstein, *Tractatus*, *Philosophical Investigations*, language, logical positivism, language games.

Primljeno: 28.8.2015.

Prihvaćeno: 02.11.2015.